JADIDCHILIK HARAKATINING MA'RIFIY G'OYALARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI AHAMIYATI

Xodjoyeva Nasiba Davlat qizi
Xorazm viloyati Xonqa tumani 38-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabining Logoped o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22843344

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston hududida shakllangan jadidchilik harakatining ma'rifiy-pedagogik g'oyalari hamda ularning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Jadidlarning milliy ta'limni yangilash, yangi usul maktablarini tashkil etish, tabiiy va aniq fanlarni o'qitish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan qarashlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.
Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, jadidlar, ta'lim, pedagogika, yangi usul maktablari, milliy ta'lim, ma'naviy tarbiya, milliy o'zlik, zamonaviy pedagogika.

Abstract: This article analyzes the educational and pedagogical ideas of the Jadid movement that emerged in Turkestan in the late nineteenth and early twentieth centuries and examines their significance for contemporary education. Particular attention is paid to the Jadids' views on modernizing national education, establishing new-method schools, introducing natural and exact sciences, developing students' independent thinking skills, strengthening national identity, and promoting moral and spiritual values.
Keywords: Jadidism, enlightenment, Jadid intellectuals, education, pedagogy, new-method schools, national education, moral education, national identity, contemporary pedagogy.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuzaga kelgan jadidchilik harakati xalqning ma'rifiy saviyasini yuksaltirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini ommalashtirish va milliy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan muhim tarixiy-ma'rifiy harakatlardan biri hisoblanadi. Jadidlar ta'limni jamiyat taraqqiyotining strategik omili sifatida baholab, yangi usul maktablarini tashkil etish, zamonaviy darsliklar yaratish, tabiiy va aniq fanlarni o'qitish hamda yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, ma'rifatli va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash g'oyalarini ilgari surganlar.

Mazkur tarixiy-ma'rifiy tajriba bugungi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari bilan metodologik jihatdan muayyan mushtaraklikka ega. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan muhim huquqiy asoslardan biridir. Mazkur Farmon asosida ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan vazifalar belgilangan. Keyinchalik ushbu hujjat asosida pedagog kadrlar faoliyatini takomillashtirishga doir hukumat qarorlari ham qabul qilingan. Jadidlarning ma'rifatparvarlik konsepsiyasi bilan mazkur zamonaviy islohotlar o'rtasidagi asosiy mushtaraklik ta'limni inson kapitalini rivojlantirish va jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida e'tirof etishida namoyon bo'ladi. Jadidlar o'z davrida jamiyat taraqqiyotini avvalo savodxonlik, ilm-fan va zamonaviy ta'lim bilan bog'lagan bo'lsalar, bugungi ta'lim siyosatida ham bilimli, zamonaviy kompetensiyalarga ega va mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Shuningdek, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni ta'lim sohasidagi munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biridir. Mazkur Qonun zamonaviy ta'lim tizimining huquqiy asoslarini belgilab, ta'lim olishning uzluksizligi, ta'lim shakllarining xilma-xilligi va ta'lim sifatini ta'minlash kabi masalalarga huquqiy zamin yaratadi.

Jadidlar faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan milliy tarbiya va ma’naviy-ma’rifiy rivojlanish masalasi bugungi kunda ham dolzarbdir. Xususan, 2026-yil 28-iyuldagi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 2413-V-son qarorida ta’lim tashkilotlarida yoshlarni milliy qadriyatlar va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga yo‘naltirilgan Milliy tarbiya modelini ishlab chiqish masalasi ko‘rib chiqilgan. Bu esa jadidlarning milliy o‘zlik, ma’naviyat, vatanparvarlik va ma’rifatni uyg‘unlashtirishga qaratilgan qarashlarini zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida o‘rganishning dolzarbligini yanada oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, jadidchilik harakatining ma’rifiy g‘oyalarini zamonaviy ta’lim konsepsiyasi bilan qiyosiy o‘rganish nafaqat tarixiy, balki pedagogik va ijtimoiy jihatdan ham muhim ilmiy masaladir. Jadidlarning ta’lim mazmunini yangilash, o‘qitish metodlarini takomillashtirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish va milliy qadriyatlar asosida barkamol shaxsni tarbiyalash haqidagi qarashlari zamonaviy ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va innovatsion yondashuvlari bilan qiyosiy tahlil qilinishi mumkin.

Jadidlar ta’limni nafaqat savod chiqarish vositasi, balki shaxs va jamiyat taraqqiyotining muhim instituti sifatida talqin etdilar. Ularning fikricha, jamiyatning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyoti bevosita insonning bilim darajasi va dunyoqarashiga bog‘liq. Shu sababli jadid ma’rifatparvarlari eski ta’lim tizimini takomillashtirish va zamonaviy fanlarni o‘quv jarayoniga kiritish masalasiga alohida e’tibor qaratdilar. Jadidchilik dastlab ta’lim sohasini isloh qilish g‘oyasi atrofida shakllangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan u keng qamrovli ijtimoiy-ma’rifiy harakatga aylandi. “Usul-i jadid” maktablarining tashkil etilishi mazkur jarayonning amaliy ko‘rinishlaridan biri bo‘ldi.

Yangi usul maktablarida o‘qitish jarayonining nisbatan samarali tashkil etilishi, tovush asosida savod chiqarish, darsliklardan foydalanish, geografiya, tarix, hisob, tabiiy fanlar kabi fanlarni o‘qitishga e’tibor berish an’anaviy ta’limdan farqli jihatlarni yuzaga keltirdi. Jadidlarning asosiy ma’rifiy g‘oyalaridan biri ta’lim mazmunini hayot bilan bog‘lash edi. Ular yoshlarning faqat nazariy bilim bilan cheklanib qolmasdan, jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, mustaqil fikrlaydigan va o‘z bilimini amaliyotda qo‘llay oladigan shaxs bo‘lib shakllanishini muhim deb bildilar.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri sifatida ta’lim va ma’rifat masalalariga katta e’tibor qaratdi. Uning faoliyatida maktab, matbuot, teatr va kitob nashri o‘zaro bog‘liq ma’rifiy vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Behbudiy ta’lim orqali jamiyatning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotiga erishish mumkinligini ilgari surdi.

Abdulla Avloniy pedagogik merosida ta’lim va tarbiya bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida talqin qilinadi. Uning qarashlarida yosh avlodni ilmli, axloqli, vatanparvar va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan shaxs sifatida tarbiyalashga alohida urg‘u beriladi. Bu yondashuv bugungi kunda ta’limning akademik bilim bilan bir qatorda shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilishi bilan hamohangdir.

Munavvarqori Abdurashidxonov yangi usul maktablarini rivojlantirish va zamonaviy darsliklar yaratish borasida muhim faoliyat olib bordi. Uning pedagogik faoliyati ta’lim metodlarini takomillashtirish, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini tizimlashtirish va zamonaviy fanlarni o‘qitishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Abdurauf Fitrat esa ilm, tafakkur, milliy ong va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi bog‘liqlikka katta ahamiyat berdi. Uning ma’rifiy qarashlarida insonning intellektual salohiyatini rivojlantirish, milliy o‘zlikni anglash va zamonaviy bilimlarni egallash muhim omillar sifatida ko‘riladi.

Jadidlarning ta’lim sohasidagi qarashlarini zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan tahlil qilganda, bir qator metodologik mushtarakliklarni ko‘rish mumkin.

Birinchidan, jadidlar shaxsning intellektual rivojlanishini ta’limning muhim natijasi sifatida ko‘rdilar. Zamonaviy ta’limda ham o‘quvchining tayyor ma’lumotni yod olishi emas, balki uni tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatiga katta ahamiyat beriladi.

Ikkinchidan, jadidlar ta’lim mazmunining yangilanishi tarafdori bo‘lganlar. Zamonaviy ta’lim tizimida esa fan va texnologiyalarning rivojlanishiga mos ravishda o‘quv dasturlari muntazam ravishda takomillashtiriladi.

Uchinchidan, jadidlar milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligini muhim deb hisoblaganlar. Bugungi ta’lim jarayonida ham yoshlarni milliy madaniyat va tarixga hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga, ularni global ilmiy va madaniy jarayonlarga tayyorlash muhim vazifalardan biridir.

To‘rtinchidan, jadidlarning o‘qituvchi shaxsiga qo‘ygan talablari zamonaviy pedagog kompetensiyasi bilan ma’lum darajada uyg‘unlashadi. O‘qituvchi bilim beruvchi subyekt bilan bir qatorda o‘quvchini mustaqil izlanishga yo‘naltiruvchi, uning qobiliyatlarini rivojlantiruvchi va ta’lim jarayonini tashkil etuvchi mutaxassis sifatida qaraladi.

Jadidlarning pedagogik merosini zamonaviy ta’limga tatbiq etishda ularning tarixiy tajribasini mexanik ravishda takrorlash emas, balki asosiy ma’rifiy tamoyillarini hozirgi ta’lim ehtiyojlariga moslashtirish muhimdir. Xususan, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil izlanishini qo‘llab-quvvatlash, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, tarixiy va madaniy merosni o‘quv dasturlari bilan bog‘lash, milliy qadriyatlarni zamonaviy ilmiy dunyoqarash bilan uyg‘unlashtirish jadidlar merosidan foydalanishning samarali yo‘nalishlari bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, jadidlarning matbuot, teatr, kitob va maktabni bir-birini to‘ldiruvchi ma’rifiy vositalar sifatida ko‘rgan tajribasi zamonaviy media-ta’lim, raqamli ta’lim resurslari va loyiha asosida o‘qitish metodlari uchun metodologik jihatdan qiziqarli asos bo‘la oladi. Jadidchilikning ma’rifiy g‘oyalari tarixiy sharoit mahsuli bo‘lishiga qaramay, ularning ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqidagi qarashlari bugungi kunda ham ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Biroq jadidlar qarashlarini zamonaviy ta’lim bilan bog‘lashda tarixiy kontekstni hisobga olish zarur.

Jadidlarning ta’lim haqidagi qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy ta’lim bilan to‘liq aynanlashtirilmasligi kerak. Ular turli tarixiy sharoitlarda shakllangan. Shu bilan birga, ilmga intilish, mustaqil fikrlash, ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchining ma’rifiy mas’uliyati va yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish kabi umumiy tamoyillar o‘rtasida muhim konseptual yaqinlik mavjud. Shu nuqtayi nazardan, jadidlar merosini o‘rganish nafaqat tarixiy xotirani mustahkamlash, balki zamonaviy ta’limning ma’naviy va metodologik asoslarini boyitishga xizmat qilishi mumkin.

Jadidchilik harakati Turkiston tarixida ta’lim va ma’rifat sohasidagi yangilanish jarayonlarining muhim bosqichini tashkil etadi. Jadidlar ta’limni jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida baholab, yangi usul maktablarini tashkil etish, zamonaviy fanlarni o‘qitish, darsliklar yaratish va yosh avlodning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratdilar.

Xulosa qilib aytganda, jadidlarning ma’rifiy g‘oyalari zamonaviy ta’limning shaxsga yo‘naltirilganlik, mustaqil fikrlash, amaliy bilim, kompetensiya va ma’naviy-axloqiy tarbiya kabi yo‘nalishlari bilan muayyan darajada uyg‘unlashadi. Shu sababli jadidlarning pedagogik merosini ilmiy asosda o‘rganish, uni tarixiy kontekstda tahlil qilish va zamonaviy ta’lim ehtiyojlari bilan bog‘lash dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biridir. Jadidlar merosi yosh avlodda ilmga qiziqish, milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy mas’uliyat va mustaqil tafakkurni rivojlantirish uchun muhim ma’naviy-intellektual manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — Ta’lim-tarbiya va ilm-fanni rivojlantirish bo‘yicha eng muhim huquqiy asoslardan biri.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmoni. “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. *Fitrat, A.* Tanlangan asarlar. *1-jild. — Toshkent: Ma’naviyat, 2000.* — *256 b.*
4. *Qosimov, B.* Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — *Toshkent: Ma’naviyat, 2002.* — *400 b.*
5. Boltaboyev, H. *Fitrat va jadidchilik.* — Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. — 336 b. TTarix.Uz
6. Yo‘ldoshev, J.G‘., Usmonov, S.A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish.* — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. — 130 b.